

DUQUE, IGNACIO Y GÓMEZ BENITO, CRISTOBAL
(EDS.) 2020. *EN TORNO A ALFONSO ORTÍ: LA
SOCIOLOGÍA CRÍTICA COMO SOCIOHISTORIA.*
MADRID: UNED.

MARC BARBETA VIÑAS

Probablement feia temps que passava pel cap de més d'un la necessitat d'homenatjar a Alfonso Ortí per les seves valuosíssimes aportacions al camp de la sociologia i de la historiografia. Aquesta idea latent o, si més no, no portada a terme per aquelles institucions a qui, tal vegada, els hi pertocaria fer-ho (atesa la permanent (re)publicació d'obres de reconeguts i també valuosos autors d'una certa sociologia *mainstream*), ha acabat reeixint amb la publicació del llibre d'autoria col·lectiva que aquí ressenyem a l'entorn de l'obra i figura d'Ortí. La pròpia gestació del llibre ha seguit una fórmula un tant heterodoxa però reveladora de l'ànima "grupalista" del projecte, nodrida de vincles comunitaris d'amistat i admiració vers l'autor homenatjat. Una fórmula que, en qualsevol cas, s'adequa més al tarannà i l'esperit d'Ortí -a pesar del personalisme que pot entranyar l'obra, que ell mateix rebutja, en principi, per modèstia-, refractari i crític amb els formalismes academicistes.

Abans de comentar el contingut del llibre val la pena fer esment de l'origen i procés de realització de l'obra, en la mesura que ajuda a comprendre el sentit global de la mateixa i, a més, testimonia -com destaquen els editors- l'existència d'una fraternitat a l'entorn del propi Ortí, element clau i definitiu que ha fet possible la realització amb èxit del projecte. El llibre neix com una obra col·lectiva, amb diversos capítols realitzats per autors/es d'origens, estatus acadèmics i generacions ben diferents, la qual cosa és una de les seves virtuts. La necessitat de finançament de les tasques d'edició, maquetació, copies, etc. vinculades a la producció del llibre, va quedar resolta a través d'un sistema col·laboratiu de micromessenatge (*crowdfunding*) que, per cert, va desbordar totes les expectatives dels promotors.

Així, la infraestructura econòmica del llibre, editat finalment en un excel·lent format (amb tapa dura!) a l'editorial de la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED), ha estat el resultat de les aportacions de desenes de persones que, d'una manera o altra, creien en la idoneïtat de la proposta. Un llistat de mecenes que el llibre recull amb noms i cognoms a les darreres pàgines en senyal de reconeixement i gratitud.

Aquesta dimensió col·laborativa s'ha vist expressada també en les decisions corals de certs aspectes del llibre, en les quals han participat bona part dels autos: sense anar més lluny, l'elecció del títol de l'obra. Ara bé, cal subratllar la magnífica tasca portada a terme pels dos editors, que de forma transparent i respectuosa, han gestionat la informació sobre el projecte, així com la coordinació d'autors i recepció de textos. Podria fer-se una sociologia del procés de producció de l'obra que de ben segur en resultaria un model de complicitats i, com en el mateix llibre s'afirma, "dons i deutes"; al cap i a la fi, és el que Marcel Mauss -sempre present en els ensenyaments d'Ortí- postulava com el fonament dels vincles socials.

Prova d'això són els comentaris sobre algunes destacades absències, que els editors s'han encarregat d'explicitar i, d'alguna manera, justificar només en començar l'obra. Per exemple, algunes d'òbvies i inevitables com la participació de Jesús Ibáñez i Àngel de Lucas, companys d'Ortí en el períple de la sociologia crítica, que ja no hi són. Altres com José Luis Zárraga o Araceli Serrano, compensades amb la seva participació a la presentació pública del llibre realitzada a la UNED el passat 15 de desembre (<https://canal.uned.es/video/5fd9cc62b6092352336e7577>).

El llibre el formen un conjunt de 27 capítols, a banda de la presentació dels editors i una bibliografia final comentada. Més de 500 pàgines que en termes generals aborden els principals camps d'investigació que Ortí ha desenvolupat al llarg de la seva dilatada trajectòria. Com es fa palès en la introducció, el llibre planteja diversos nivells d'objectius. El primer, com hem assenyalat, és homenatjar, reconèixer i reivindicar el valor de les aportacions investigadores i docents d'Ortí. El segon, deixar constància d'una reflexió crítica de certs aspectes de les societats contemporànies, a partir de les eines, models i anàlisis que ens ha deixat el mateix Ortí. En molts casos constitueixen la base per interrogar-se i enfocar els nous problemes que planteja la realitat social; el que no significa reproduir sense més allò ja dit per l'autor, sinó emprar aquells elements que en siguin il·luminadors i pertinents per abordar l'actualitat. En tercer lloc, de forma menys explícita, el llibre s'ha constituït també com una mena de *simbol* en el sentit etimològic de la paraula [*syn-ballein*]; els símbols es caracteritzen per la capacitat d'unir o crear aliances entre persones i/o coses, com en aquest cas passa amb el llibre homenatge a Ortí: primer entre participants, i qui sap si entre participants i lectors. Així, l'obra té un cert efecte –ara durkheimianament– “relligador” entre aquells que trobem en Ortí una font inesgotable d'inspiració sociològica i, més particularment, una *praxis* sociològica allunyada de dogmatismes i oberta a l'esperit crític. Els possibles lectors –com diu el mateix Ortí en un excés de prudència quasi humorístic– que ja coneixien l'homenatjat, trobaran en el llibre síntesis i reflexions derivades de les més perspicaces aportacions d'Ortí així com anàlisis passades pel sedàs de la perspectiva ortiniana. Els que entren per primera vegada en contacte amb el sociòleg madrileny (d'origen valencià), tindran la oportunitat de descobrir i fer un tast de la riquíssima sociologia ortiniana.

El llibre s'organitza en quatre grans apartats que representen quatre camps d'expertesa d'Ortí, com pot comprovar-se amb la bibliografia (força completa) comentada amb la que finalitza el llibre. Cada apartat compta amb un nombre desigual de contribucions. La majoria constitueixen treballs acadèmics que

aborden des de diferents angles i enfocaments els centres d'interès que han tingut un pes més important en l'obra d'Ortí. En una minoria de capítols, en canvi, els textos expressen la influència i el valor de l'obra d'Alfonso Ortí des del punt de vista de l'experiència personal pròpia dels autors/es. Aquests capítols evidencien també l'enorme influència exercida pel nostre autor en tants docents i investigadors.

Els textos de la primera part s'inscriuen dintre del que els editors han anomenat *Sociologia històrica*. En bona part testimonien la dimensió d'historiador que també té Ortí i l'interès mostrat pel mateix per a l'anàlisi del procés de modernització de la societat espanyola. Els capítols mantenen entre sí certa heterogeneïtat i és la dimensió històrica allò que probablement tenen en comú. En algun dels capítols la perspectiva històrica remunta fins a les reformes socials ocorregudes durant el segle XIX, i en d'altres els autors es centren en la segona onada de reformes socials iniciada als anys 60 del segle XX, com és el cas de Rodríguez Cabrero. Tampoc falten referències a als processos de “desertització” del món rural i desaparició dels camperols (Izquierdo Martín), a les anàlisis del moviment regeneracionista, així com a la tesi clàssica d'Ortí segons la qual la modernització espanyola es caracteritza per conflictes recurrents on els períodes de reforma social venen precedits per períodes conservadors i reaccionaris. Finalment, el capítol de Rodríguez Victorinao analitza el paper de la generació del 56 (a la qual pertany Ortí) en la sociologia crítica i en l'anàlisi del que vindrà després de la transició postfranquista –com acostuma a denominar-la Ortí– fins avui. Els autors d'aquest apartat no deixen de subratllar la visió crítica, dialèctica d'influència marxiana amb que el propi Ortí desenvolupa (i amb la que sovint es reivindica) les interpretacions sociohistòriques. Un marxisme deutor de la historiografia de Pierre Vilar però molt més proper –com assenyala en el seu capítol Pan Montojo– al gran historiador anglès E.P. Thompson que a l'estructuralisme de Louis Althusser (tantes vegades criticat per Ortí, justament, per l'antihistoricisme de les tesis estructuralistes del filòsof francès).

El segon apartat es titula *Estudios costistas y sobre la cuestión agraria*. La dimensió històrica segueix present en els textos d'aquesta segona

part del llibre. Tanmateix, és la figura de Joaquín Costa, profundament estudiada per Ortí ja des del seu projecte de Tesi doctoral als anys 50, la que fa de pont entre el primer i segon bloc de l'obra. Aquí la heterogeneïtat dels textos és més notable: es combinen textos que destaquen l'experiència pròpia dels autors amb Ortí (Sevilla-Guzman), altres que vinculen experiència investigadora amb reflexió teòrica (Gavira), d'altres que des del dret plantegen una reflexió sobre el model de la Restauració i la constitució de 1876 (Gómez Orfanel), i aquells que s'acosten més a la sociologia històrica i/o agrària. Entre aquests podem destacar l'anàlisi d'un conflicte laboral en el marc del clima pre-revolucionari dels anys trenta en un context rural (Arribas); o l'interessant diàleg amb les aportacions als estudis agraris del nostre autor que plantegen David Prieto i Marina Requena. En aquest cas, els autors presenten, a la llum de les aportacions d'Ortí, tant en el camp agrari com en el metodològic, resultats d'investigacions socials pròpies, recents i de plena vigència. Tant és així que actualitzen, amb evidències empíriques i reflexions sobre el present, algunes de les conclusions que Ortí unes dècades endarrere ja havia assenyalat: des de les paradoxes de la modernització agrària, els dobles vincles als que estan sotmesos els sectors agraris-ramaders, i el paper de "guardians de la naturalesa" que aquests mateixos tenen encomanat amb el model desagraritzador i agroindustrial de la modernització capitalista.

Finalment, els capítols que ofereixen una síntesi panoràmica entre els estudis costistes, la sociologia agrària i històrica, són els d'un dels col·laboradors habituals d'Ortí i coeditor d'aquest llibre homenatge: Cristobal Gómez i, per altra banda, Carlos Jiménez y Eloy Fernández. En aquests capítols es recull bona part de les idees centrals que Ortí deixa escrites en les seves anàlisis de Joaquín Costa, subratllant-ne la seva originalitat. Com destaquen els autors, l'estudi d'Ortí sobre l'obra i figura de Costa incorpora la sociologia, la influència de la interpretació psicoanalítica, la història de les mentalitats, entre d'altres instruments d'anàlisi com els mètodes qualitatius. I és a partir d'aquests

enfocaments com Ortí –expliquen els autors– vincula el context de la vida i obra de Costa amb el procés històric de l'Espanya contemporània. Un procés particularment marcat per: 1) un drama social viscut per les masses populars sotmeses a plena dependència socioeconòmica en els anys del canvi de segle XIX a XX; 2) un drama nacional en el qual la modernització espanyola respon a un semi-desenvolupament permanent en el marc de la industrialització capitalista, i que a més, suposa una contradicció entre modernització econòmica i modernització política; 3) un drama personal que Ortí ha sabut veure amb lucidesa –en la línia de la *Jaula de hierro* que Mitzan dedica a Weber–, en la biografia de Costa, travessada de contradiccions socials i a la vegada personals.

La tercera part agrupa els textos que poden inscriure's en la *Sociología del consumo*. Aquest és un altre dels camps on Ortí ha realitzat valuosíssimes aportacions. La majoria d'elles, com a conseqüència de factors socials i històrics, a més de personals: la impossibilitat de desenvolupar-se en les institucions acadèmiques durant el franquisme, van fer que Ortí (i companys com Jesús Ibáñez o Àngel de Lucas), orientés la seva activitat professional a la investigació de mercats. Així la praxis investigadora, el contacte permanent amb les dades empíriques derivades de recerques fetes per encàrrec d'institucions o marques comercials va constituir el camp de joc on Ortí es va forjar com a investigador del consum i la publicitat.

Els dos primers capítols, en clara línia de continuïtat i complementarietat, versen sobre com Ortí aconsegueix abordar, des de la sociologia, objectes tradicionalment estudiats des de la psicologia o la semiologia. Una proposta d'articulació entre paradigmes i disciplines afins, sempre al servei de la perspectiva sociològica, que supera amb escreix –al meu entendre– aportacions clàssiques d'autors consagrats en els estudis de consum com els pertanyents al motivacionisme nord-americà de la primera meitat del segle XX o la semiologia estructuralista de la tradició francesa. Un exemple d'aquestes originals aportacions és la proposta d'estudi de les motivacions en el consum del capítol

de Luis Enrique Alonso. Company d'Ortí a la UAM i gran coneixedor de la seva obra, Alonso destaca amb encert la brillant concepció socio-motivacional d'Ortí a partir de la qual obra la possibilitat teòrica i metodològica d'estudiar els processos de demanda i els de la oferta, atenent a la comunicació publicitària, des d'una perspectiva eminentment sociològica. La contribució de Marc Barbeta, en aquesta mateixa línia de reflexió metodològica, destaca la visió "totalitzadora" que Ortí aplica a les marques comercials en tant que "totalitats en marxa" –seguint la noció de Gurvitch. Això és, l'anàlisi que fa Ortí de la institució social de les imatges de marca/producte en el neocapitalisme de consum, considerant les múltiples determinacions del fenomen: les històriques, les socioeconòmiques i culturals, i les libidinals. El capítol, a més, aporta exemples d'investigacions empíriques d'Ortí i del propi autor, que mostren la validesa metodològica de les concepcions del primer. El text següent, de Miguel Marinas, aborda els fonaments de la lògica del *don*, així com del seu revers, la lògica del mercat. Es proposa un recorregut teòric per les relacions de consum a partir de les lectures de Mauss i la noció de *malbaratament* de Bataille –principalment-, amb les que es confronten les tesis utilitaristes de l'economia clàssica. El darrer text de l'apartat, tal vegada no del tot ben classificat dins d'aquest apartat, Martín Criado destaca la potència analítica del grup de discussió del model "madrieny", a partir d'una lectura del magnífic (i exemplar dins de la tradició qualitativa) informe d'Ortí i de Lucas sobre les representacions socials a l'entorn de l'avort realitzat per encàrrec del CIS l'any 1983.

El quart i últim bloc és el dedicat a la *Metodología y la práctica profesional*. Els plantejaments d'Ortí en aquest sentit han estat vinculats, primer, a la formulació inicial del grup de discussió que Jesús Ibáñez va encarregar-se de desenvolupar amb la seva tesi doctoral convertida en llibre a *Más allá de la sociología...*; segon, a una concepció pragmàtica de la investigació social i tercer, a les imprescindibles aportacions en l'anàlisi sociològica del discurs en la seva vessant *sociobermenéutica*. Els capítols d'aquest bloc es centren en aquestes

qüestions, alguns com hem dit, des de l'experiència personal amb major o menor reflexió teòrica (Diaz Mendez, Fernandez-Cid o Torres Alberto), altres amb aportacions metodològiques més concretes. Per exemple, Miguel Beltrán, de forma molt breu, anota els debats que al llarg dels anys ha portat a terme amb Ortí –ambos van ser col·legues a la UAM- a propòsit de la pràctica de la investigació social, tant en l'àmbit acadèmic com professional, així com a l'entorn de la metodologia pluralista que la investigació sociològica demana. Javier Callejo en el seu capítol desenvolupa una reflexió sobre la pràctica de la investigació i emfatitza, primer, en el fet que el sociòleg ha de ser també metodòleg en la mesura que reflexiona sobre les millors maneres d'abordar un objecte d'estudi en qüestió; i, segon, fruit de tal reflexió, reivindica la dimensió de pràctica social de tota observació empírica com a forma flexible d'adaptar la pròpia investigació a l'objecte investigat. El text que combina la narració de l'experiència investigadora al costat d'Ortí amb exemples empírics de màxim interès, amb una reflexió metodològica sobre l'ús de conceptes teòrics en l'anàlisi sociològica és el realitzat per Fernando Conde. Val la pena assenyalar la originalitat i capacitat d'anàlisi que mostra Ortí en els exemples aportats pel capítol, així com l'evidència de la necessitat d'una ampla cultura teòrica en CCSS per tal de desenvolupar interpretacions no sempre fàcils com l'estructura motivacional de nens i nenes davant de la programació televisiva infantil. Els membres del Colectivo IOE, representants extra-acadèmics del qualitativisme madrieny, són els que més s'acosten a l'anàlisi del discurs. En el seu text comenten els procediments analítics bàsics de diverses investigacions socials, algunes realitzades amb la col·laboració del propi Ortí. Per tant, text de forta rellevància a l'hora d'entendre la construcció de posicions i fraccions discursives en mostres qualitatives, així com la seva ubicació en models topològics que representen universos discursius. Menció a part demana el capítol de l'altre dels editors, Ignacio Duque, que desenvolupa un text esperat per tots aquells coneixedors dels riquíssims esquemes d'Ortí. Duque se centre en una tasca

complicada, que és l'aproximació a una de les eines de transmissió de coneixement més emprades per Alfonso Ortí: els seus esquemes (la majoria fets a mà) analítics sobre diversos processos de la realitat social. La tasca és complexa perquè s'han arribat a comptabilitzar fins a un miler d'esquemes diferents que Ortí ha utilitzat en la seva labor docent i investigadora. El que suposa, ja d'entrada, la necessitat de recollida i tria d'una part dels mateixos. Però com molt bé explica Duque (que revisa altres autors que empenen esquemes, entre els que hi ha Bourdieu, Deleuze, fins a Darwin o el mateix Lenin), els esquemes d'Ortí constitueixen, a més, autèntics mapes omnicomprensius de la realitat social i de les perspectives que la defineixen/construeixen. El text es proposa analitzar les diferents lògies de construcció dels esquemes, amb especial menció al quadrat M (de modernització), probablement el model teòric i esquemàtic més emprat per Ortí. No deixa de ser curiós com des de l'"informalisme" reivindicat per Ortí, crític amb l'excessiva rigidesa del formalisme d'alguns models formals que (de forma sàdica –diria Ortí–) intenten captar (controlar) la realitat –sempre parcialment, perquè la realitat respecte el model, assenyala l'autor, és de l'ordre de $N+1$ – una de les seves especialitzats hagi estat la configuració de models explicatius i interpretatius, *ad hoc*, dels diversos fenòmens investigats.

En definitiva, el llibre compleix amb escreix els objectius inicials; és un llibre per aprendre sociologia, per gaudir de la sociologia i de les aportacions d'un mestre de sociòlegs i, al mateix temps, és una mostra d'agraïment i reconeixement a la generositat d'Ortí, així com al valor de la seva contribució als estudis sociològics.